

“L’Empenta biològica”: demografia històrica de la Catalunya Contemporània des d’*Industrials i Polítics*

Manuel Santirso (Universitat Autònoma de Barcelona)

Resum /Resumen /Abstract

Fa més d’un segle que la demografia històrica de la Catalunya contemporània se centra en un petit nombre de fenòmens interconnectats. Són la minva de la fecunditat, la immigració exterior i el creixement de la ciutat de Barcelona, sovint vistos com a amenaces a la pervivència nacional. Tot i que va introduir-hi algunes novetats, Jaume Vicens també hi va basar la síntesi sobre la població catalana que obre *Industrials i polítics del segle XIX*. La renovació en aquest camp la portaria a terme el seu deixeble Jordi Nadal, qui a més ha fet veure els forts condicionants ideològics que hi han pesat.

Hace más de un siglo que la demografía histórica de la Cataluña contemporánea se centra en un pequeño conjunto de fenómenos interconectados. Son el descenso de la fecundidad, la inmigración exterior y el crecimiento de la ciudad de Barcelona, a menudo vistos como amenazas a la pervivencia nacional. Aunque introdujo algunas novedades, Jaume Vicens también basó en ellos la síntesis sobre la población catalana que abre *Industrials i polítics del segle XIX*. La renovación en este campo sería obra de su discípulo Jordi Nadal, quien ha mostrado los fuertes condicionantes ideológicos que han pesado en él.

For more than one century the historical demography of the contemporary Catalonia centres on a small set of interconnected phenomena. They are the decrease of the fecundity, the foreign immigration and the growth of the city of Barcelona, often seen as threats to the national survival. Though Vicens Vives introduced some innovations also the synthesis was based on these phenomena on the Catalan population included in *Industrials i polítics del segle XIX*. The renovation would be a work of his disciple Jordi Nadal, who has showed the determining ideological forts that have weighed in Vicens Vives.

Paraules clau /Palabras clave /Key Words

Demografia, Demografia històrica, Historiografia, Nacionalisme, Catalanisme, Història de Catalunya, Història contemporània

Demografía, Demografía histórica, Historiografía, Nacionalismo, Catalanismo, Historia de Cataluña, Historia contemporánea

Demography, Historical Demography, Historiography, Nationalism, Catalanism, History of Catalonia, Modern History

---

Els sumaris dels llibres que Jaume Vicens Vives va escriure o dirigir demanen una atenció especial. Exposen els continguts dels volums, és clar, però sobretot mostren l’estructura que l’historiador gironí havia concebut. De forma anàloga i de vegades complementària als seus mapes, feren el paper de plànols dels ginyes històrics que dissenyava¹.

Com que l’organització temàtica que va emprar a *Industrials i polítics (segle XIX)* esdevingué canònica en les dècades dels seixanta i setanta, avui ens en perdem bona part de la intenció. Tanmateix, aleshores es tractava d’una fórmula parcialment novadora i que aportava sentit per ella sola. Cal atorgar, doncs, tot el seu valor al fet que

---

¹. He volgut mostrar aquesta disposició mental a “La cartografia històrica de Jaume Vicens Vives”, *Revista de historiografia*, 11 (2009), pp. 105-108.

la part dedicada a demografia se situï al bell començament del llibre i porti un títol tan cridaner. Així servia de compendi dels trets bàsics que ordenaren la societat catalana del vuit-cents i alhora de resum avançat de la seva evolució. Amb aquest doble objectiu, s'hi aplegaren els paràmetres del moviment natural de la població i una certa geografia històrica, una combinació d'estil molt vicencià. S'ha de començar, doncs, per fixar els elements que sustenten aquesta vintena de planes:

Un segle de prepotència biològica catalana.

L'estructura demogràfica i els seus canvis.

La muntanya catalana i el seu paper en la demografia del Vuit-cents

La colonització interna

Els moviments de població: la primera onada migratòria

Perfeccionament i desequilibri de Catalunya: el paper de Barcelona²

Més per extens, Vicens va exposar en aquesta densa síntesi que la població catalana passà d'unes 850.000 a unes 2.000.000 persones entre 1797 i 1900 (d'un 8 a un 10% del total espanyol), però que en aquesta centúria s'han de distingir tres fases: una ascendent fins al 1861, amb una natalitat que arribà al 37%, un altiplà fins al 1886 i des de llavors una davallada constant i profunda de la fecunditat. La minva seria compensada per un flux immigratori creixent, que donà un saldo positiu d'unes 1.300 persones l'any entre els censos de 1877 i 1877 i d'unes 4.300 a la fi de la centúria. L'augment dels efectius humans faria possible i alhora necessària la colonització de muntanyes, maresmes i erms, però sobretot es concentraria a les ciutats del litoral i prelitoral, seu de la industrialització. El segle s'hauria tancat amb un equilibri tan ideal com efímer.

La fusió de les dues Catalunyes perfeccionà la terra, perquè tothom se sentí solidari del seu esdevenidor immediat. Tothom féu la mateixa mena d'història en el segle XIX: la que comportava el transvasament de les essències del seny en l'esperit d'aventura del litoral. D'aquest connubi sortí la Catalunya puixant de les darreries del segle passat, on els rabadans de Vic eren llorejats a Barcelona i els advocats barcelonins lluitaven pels interessos espirituals dels terrassans. Un tremolor de creació agermanà els catalans en els anys que s'escolaren de 1880 a 1900, i, sense diferències comarcals, trobem en els llocs més eminents de les lletres i la política, de l'economia i la cultura, tarragonins i lleidatans, gironins i vigatans, barcelonins i pallaresos, tots donant-se la mà i oblidant les punxades de rivalitats històriques. Catalunya era perfecta³.

Les baldes de la cadena

Cal admetre que Vicens disposava de ben pocs estudis previs per a aquesta part d'*Industrials i polítics*. Les seves fonts consistiren en un llarg article que Jaume Alzina i Caules publicà el 1955, després de la seva adaptació al franquisme, i sobretot al llibre *Catalunya, poble decadent* de Josep Anton Vandellós, editat el 1935⁴. El primer autor

² De l'índex de VICENS VIVES, Jaume i LLORENS, Montserrat; *Industrials i polítics del segle XIX*. Faig servir la reedició del centenari: Vicens Vives, Barcelona, 2010. Les cursives són meves.

³ *Industrials i polítics*, p. 1.

⁴ L'article d'ALZINA, "Investigación analítica sobre la evolución demográfica de Cataluña", va aparèixer als tres primer números dels *Cuadernos de Información Económica y Sociológica*. Per a les cites del llibre de VANDELLÓS utilitzaré la reedició de 1985 feta per Edicions 62.

era més conegut per un assaig divulgatiu que havia escrit durant la Segona República, *L'economia de la Catalunya autònoma*, mentre que el segon hi va assolir una gran notorietat amb l'obra referida i una de complementària no citada per Vicens: *La immigració a Catalunya*⁵. A la primera se sostenia, en efecte, que

*Després de la guerra de Successió, que en certa manera marca la fi d'una decadència continuada i sembla acabar amb la personalitat de Catalunya, aquesta té prou braó per iniciar i consolidar l'augment de població més important en els darrers sis segles. Aquesta embranzida demogràfica hem de creure que és deguda gairebé únicament a la força interna del creixement. Aleshores sembla venir una nova lassitud, perquè del 1857 al 1910 augmenta menys que la resta d'Espanya i bastant menys que València*⁶.

Tot i que hi havia tingut a veure una mortalitat més elevada que la d'altres països europeus, la culpa requeia sobre la fecunditat, que havia fet caure la natalitat d'un 35,23‰ en 1858-1870 a un 20,70 en 1921-1933. S'havia de posar aturador a aquest

problema demogràfic català, que cada dia adquireix major gravetat i que per la seva persistència fa pensar en la possibilitat d'una pèrdua gairebé absoluta de la capacitat reproductiva dels catalans (...).

*No n'hi ha prou, a més, que procurem fer la felicitat dels catalans d'avui, sinó que hem de pensar en la Catalunya de demà, la dels nostres fills i la dels fills dels nostres fills, i hem de voler que tingui vida i força, que parli, pensi i actuï en català*⁷.

Vandellós, en fi, subministrava dades valuoses, les tractava amb regles generalment acceptades i enuncitava algunes hipòtesis interessants, però els seus escrits mostraven un fort esbiaix ideològic. La seva preocupació essencial era la immigració forana, que havia pres embranzida cap al 1870 i des de llavors no havia parat de créixer. Al principi, “la transfusió de *sang forastera* [cursiva meva] no havia produït cap alteració en el nostre cos social perquè es realitzava en quantitats relativament petites i sense fortes batzegades”, però cap al 1930 havia depassat tota mida i feia urgent una política de població activa i selectiva. El país “desitjaria la nova sang que ell no és capaç de produir li arribés en el millor estat possible”, per la qual cosa fóra útil d'estimular la vinguda de jueus alemanys perseguits i vigilar molt els matrimonis mixts. La barreja de català i aragonès(a) es podia admetre, perquè al capdavant “el que es pugui perdre en agilitat mental es guanya en tenacitat”, no així la de catalans i murcians o almeriencs fins que “el millor règim alimentari que aquí poden proporcionar-se hagués produït el seu efecte en les pròximes generacions”⁸. Fos como fos,

*és ben sabut que els mestissos entre grans races, especialment entre negre i blanc, per regla general no presenten les qualitats de cap d'aquelles i constitueixen, per tant, una barreja lamentable. Els mateixos negres de la costa d'Àfrica tenen un proverbi que diu: Déu ha fet el negre i el blanc, però el diable inventà el mulato*⁹.

⁵. Respectivament a Tipografia Emporium, Barcelona, 1933, i Institució Patxot, Barcelona, 1935.

⁶. VANDELLÓS, Josep Antón; *Catalunya, poble decadent*, 1935, pp.27 i 60.

⁷. *Ibidem*, pp.25-26.

⁸. VANDELLÓS, Josep Antón; *La immigració a Catalunya*, 1935, pp.54, 71, 80, 97 i 132.

⁹. *Ibidem*, p.131.

Membre de la *Societat Catalana d'Eugènica*, Vandellós continuà una tradició racista que havia arrencat a finals del segle XIX amb la frenologia del doctor Bartomeu Robert, es consolidà a inicis del XX amb les taxonomies del veterinarí Pere Màrtir Rossell i Vilar (que diferenciava una pretesa raça catalana per la cella) i va rebre un vernís d'economia a les dècades del deu i els vint de la mà de Josep Maria Tallada. Ja a la vigília de la República, el doctor Hermenegild Puig i Sais predicava l'antimaltusianisme i Carles Pi i Sunyer, futur conseller de Cultura de la Generalitat, ponderava la laboriositat innata dels catalans a *L'aptitud econòmica de Catalunya* (1927)¹⁰.

Ja durant la Segona República, Carles Sentís havia publicat el 1932 a la revista *Mirador* uns articles de gran impacte sobre les misèries del sud-est espanyol, d'on provenia la major part d'immigrants recents a Catalunya. L'any següent, Jaume Alzina afirmà a l'obra abans citada que la immigració des d'aquella zona que portà els *mursianos* obeïa a un pla ordit per la dictadura de Primo de Rivera. Aquesta volia

descatalanitzar Catalunya: per a reeixir-hi no dubtava en recórrer als mitjans més reprovables. Es feia venir gent i més gent de qualsevol indret, mentre no fos de terres de parla catalana. Tot seguit quedava enrolada a les obres de l'Exposició que la febre dictatorial posà en marxa. Aquells vinguts de nou, acostumats a cobrar a llurs terres sous miserables, és clar que un cop ací i cobrant un jornal raonable, se'ls havia de fer molt costa amunt entornar-se'n un cop acabada la dictadura i les seves obres que tants milions han costat a Barcelona.

Davant d'una catàstrofe semblant, Alzina proposava les deportacions selectives sota pretextos higiènics: “que es dictin mesures severíssimes per a tot aquell que no vulgui complir amb el que es disposi en defensa de la salut pública”¹¹.

Poques però contundents, aquestes obres van fer una lectura de la demografia històrica catalana d'època contemporània que Vicens acceptà en l'essencial i que perviu fins avui. Després d'un període de màxim creixement vegetatiu al segle XVIII i la primera part del XIX, la fecunditat i la natalitat catalanes haurien entrat en una decadència irreversible que es va haver de compensar amb una immigració de procedència cada cop més llunyana i aliena a la cultura nacional. Al seu torn, la immigració agreujà el desequilibri en el repartiment de la població pel país, que es va anar concentrant a la capital i rodalies fins a proporcions aberrants.

Vicens va aprofitar elements d'aquesta vulgata com la divisió comarcal catalana de 1936, ben poc adient per retre comptes del segle XIX al Principat. Sobretot, va compartir les pors bàsiques de la producció de preguerra: a la immigració espanyola de parla castellana vista com una amenaça per a l'equilibri social aconseguit i per al futur de la catalanitat

¹⁰. Jordi NADAL va resseguir aquesta genealogia de forma magistral al “Pròleg” a MALUQUER I SOSTRES, Joaquim; *Població i societat a l'àrea catalana*, Editorial A. C., Barcelona, 1965, pp.31-35. Josep TERMES va repetir el recorregut dues dècades més tard, sovint per criticar NADAL, a *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Empúries, Barcelona, 1984. Al cap de deu anys més, Antoni SIMON es féu ressò de tots dos a *Aproximació al pensament demogràfic a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1995, pp.94-108.

¹¹. *L'economia de la Catalunya autònoma*, pp.183 i 185.

El retrocés immigratori experimentat en el decenni següent (1900-1910) permeté d'assimilar bona part dels nou vinguts, la majoria dels quals pervenia dels antics territoris de la Corona d'Aragó, aragonesos i valencians sobretot. Això no obstant, la massa immigrada actuà en l'esdevenidor immediat de Catalunya, fent possible el lerrouxisme i l'agitació social que havia de puntejar en la Setmana Tràgica¹²

Lligat amb això, també va jutjar la ciutat de Barcelona com un ens aliè i contrari al veritable país, en comptes de com una part inseparable i definitòria:

Ensems, Catalunya creava un òrgan de ressonància històrica i mundial ben per damunt de les seves possibilitats humanes: Barcelona. (...)

La creixença gegantina de Barcelona com a resultat de l'esforç comú de tots els catalans, ultrapassà les possibilitats demogràfiques d'aquest i creà el problema de la macrocefàlia i de la immigració. Barcelona acabà el segle amb més ambicions de les que podia donar-li Catalunya; i amb inquietuds no idònies al tarannà assenyat de la terra, factors ambdós, de desequilibri demogràfic i espiritual que havien de desbordar ben aviat el perfeccionament orgànic assolit pel país¹³

Tanmateix, i a diferència d'altres que perpetuarien aquestes fòbies, Vicens era conscient que li venien dels prejudicis. No va superar-los del tot però, com en altres molts aspectes, aixecà ponts entre aquesta problemàtica herència intel·lectual i els corrents racionalistes i democràtics que tornaven a imposar-se a l'altre cantó dels Pirineus després de la Segona Guerra Mundial¹⁴. De forma característica en ell, acceptà altres opcions i deixà escrita alguna manifestació benevolent i després molt citada, com aquella de “som fruit de diversos llevats i, per tant, una bona llesca del país pertany a una biologia i a una cultura del mestissatge”¹⁵. En conseqüència, el seu llegat quant a demografia s'obre en ventall i té una importància diversa segons sectors. He reduït abusivament aquesta pluralitat a les tres línies principals que segueixen.

30

Continuïtats i canvis a la demografia nacionalista

Les bases del discurs sobre la demografia catalana contemporània que s'havien posat abans de la guerra civil han resistit bé fora de l'àmbit acadèmic. La immigració massiva del tercer quart del segle XX i l'evolució política d'aquells anys i els posteriors van revifar els neguits que les van fer sorgir. Els efectes l'última gran onada migratòria en aquest terreny encara estan per veure. En síntesi, s'ha tornat un cop i un altre a la

¹². *Industrials i polítics*, p.29. Tanmateix, VANDELLÓS no creia en un vincle entre immigració i violència popular, de la qual coneixia l'antic arrelament a Catalunya.

¹³. *Ibidem*, p.31.

¹⁴. Es pot llegir una interpretació distinta a PUJOL, Enric; “Jaume Vicens Vives. La revisió d'un mite”, en *El contemporani. Revista d'història*, 25 (2002), p.61.

¹⁵ I que no es troba a *Industrials i polítics*, sinó a *Notícia de Catalunya*, de 1953 (faig servir, però, l'edició de Barcelona, Columna i Proa, 1999, p.20). Jordi NADAL va recordar la sentència al “Pròleg” a MALUQUER I SOSTRES; *Població i societat a l'àrea catalana*, p.35, i Anna CABRÉ, deixeble de NADAL, va fer-la servir per encapçalar el capítol sobre migracions d'*El sistema català de reproducció* (Barcelona, Proa, 1999). Antoni JUTGLAR també havia rebutjat certs “plantejaments culturalistes i de purisme de sang [quant a la immigració]. Màxim quan -com molt bé va saber-ho remarcar el meu mestre, el professor Vicens Vives- Catalunya és un país de ‘marca’, lligat des de sempre a les realitats d'un fort mestissatge” (“Perspectiva històrica de la fenomenologia immigratòria a Catalunya”, a *La immigració a Catalunya*, Barcelona, Edició de Materials, 1968)

reducció de la natalitat nadiua, a la immigració forana –primer de València i Aragó, després de més enllà– i a la macrocefàlia barcelonina, al temps que s’advertia cíclicament contra l’efecte desnacionalitzador d’aquests fenòmens.

Les poques vegades que aquest corrent nacionalista ha tingut en compte Vicens, sempre ha preferit l’assagista de *Notícia de Catalunya* a l’historiador d’*Industrials i polítics*, les metàfores com la del muntanyenc i el mariner i les simplificacions com la d’industrialització més Renaixença abans que les sèries de preus o les cròniques d’esdeveniments polítics, que han mantingut més vigència entre historiadors professionals.

El divulgador més eficaç d’aquesta metafísica de la catalanitat contemporània¹⁶ ha estat el president del Generalitat Jordi Pujol, que s’ha reconegut més d’un cop admirador i seguidor de Vicens. Potser no caldrà repetir ara la seva arxi-coneguda definició de català com aquell que viu i treballa a Catalunya (i s’hi vol adaptar), però convé de recordar que té arrels vicensianes declarades. També en té la diferència entre integració i assimilació que Pujol va repetir en articles i conferències els anys seixanta i primers setanta, ja que prenia com a base la noció de Catalunya com a terra de pas (de marca), i per tant de mestissatge, que Vicens va enunciar. Tot i així, en el pensament de Pujol pesaren molt més els antecedents, Vandellós i Alzina:

La base primera d’un poble és la seva població, i un mínim d’homogeneïtat, d’identitat comuna.

Arreu del món, aquest és el perill més greu de les petites nacionalitats, i és l’arma –conscient o no, utilitzada molt activament o només discretament– que les grans empenen per a destruir-les. (...)

A Espanya –i a Catalunya– és en gran part fruit d’una dinàmica –produïda sobretot pel desigual desenvolupament peninsular–, però també hi ha hagut molta gent que d’una manera a voltes descarada –Martínez Anido, Juan Aparicio, tots els cultivadors madrilenys del lerrouxisme– i altres cops més dissimulada, més sota mà, han jugat aquesta carta contra Catalunya¹⁷.

Pujol acceptava que la immigració havia estat necessària, però l’atribuïa nicament a “la pressió del subdesenvolupament espanyol”¹⁸. En això, la seva actitud emparentava de nou amb la de Vicens, qui el 1953 havia escrit a *Destino*

En lo que todos nos pusimos de acuerdo fue en preconizar una intensa labor de reestructuración humana, que eliminara del campo andaluz las últimas huellas de estructura feudal, hiciera posible la recuperación fisiológica del pueblo y

¹⁶. Per dir-ho a la manera d’Enric UCÉLAY-DA CAL a “Descriure el que hauria d’haver existit, o com historiografiar el fracàs particularista català al llarg del segle XX”, a FRADERA, Josep Maria i UCÉLAY-DA CAL, Enric (eds.): *Notícia nova de Catalunya. Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Notícia de Catalunya de Jaume Vicens i Vives*, CCCB, Barcelona, 2005, pp.230-231.

¹⁷. PUJOL, Jordi (conferència); “La immigració a Catalunya”, dins de *La immigració. Problema i esperança de Catalunya*, Nova Terra, Barcelona, 1976, p.31. Vandellós s’havia expressat de forma molt semblant: “[el Govern central] només es troba amb aquest problema de la desnatalitat a Catalunya i pot creure que la immigració en grans masses és la millor manera d’acabar amb el catalanisme i, per tant, no sentir el més petit interès a favor del possible augment de la natalitat catalana” (*La immigració a Catalunya*, p.43).

¹⁸. *La immigració. Problema i esperança de Catalunya*, p. 27.

evitara esos desplazamientos en masa que tan perjudiciales se demuestran para las comarcas de partida como para las de recepción. Barcelona y Cataluña, que con tanta cordialidad reciben a aquellos que vienen a compartir con nosotros el trabajo cotidiano, no pueden menos que deplorar los métodos vigentes en la adquisición de mano de obra y el profundo trastorno moral de aquellos que dejan los lares paternos por las inmundas chabolas de los cinturones suburbanos de nuestras urbes industriales¹⁹.

Mentrestant, l'alarma davant la immigració recent féu que els sectors nacionalistes més radicals mantinguessin intacte el discurs d'avantguerra. N'és bona mostra el llibre *Les migracions i Catalunya* (1985, amb una primera versió de 1967), de Marc-Aureli Vila i Comaposada. Per a aquest fill del geògraf Pau Vila, fundador d'ERC i exiliat a Veneçuela de 1939 a 1977, era

evident que al llarg de la història el poble català ha assimilat els corrents immigratoris; però davant l'allau humana dels 35 anys que s'escolaren entre el 1940 i el 1975 [?], el problema plantejat fou de tals proporcions que avui cal l'esforç de tots, dels autòctons i dels immigrants, per a trobar una solució humana i nacional a aquesta problemàtica²⁰.

D'altra banda, i malgrat el seu caràcter eminentment divulgatiu, l'obra feia referència a fenòmens poc tractats, com ara la immigració anterior a 1857, l'origen i dimensions de la qual acceptava ignorar, o l'impacte de la fil·loxera, prou menystingut per tots menys pel protagonista del següent apartat, Josep Iglésies.

En una línia més acadèmica, cal fer esment en primer lloc d'Ernest Lluch i Eugeni Giral, que el 1964 havien complementat un manual d'Alfred Sauvy amb un capítol sobre pensament demogràfic als Països Catalans. L'escrit s'obria amb un estat de comptes demogràfics diferent de l'habitual, car s'hi relativitzaven els guanys del segle XIX i se centrava l'atenció en processos més recents

l'any 1857, el Principat representava el 10.69% del conjunt espanyol, i l'any 1920 només havia variat fins al 10,99%. En els dos decennis de 1921-1930 i 1951-1960 és quan la població rep una forta empenta com a conseqüència del ràpid desenvolupament econòmic d'ambdues dècades²¹.

D'altra banda, Lluch i Giral van retenir l'afirmació de Sauvy que la industrialització de Catalunya no va ser deguda al tarannà laboriós dels seus naturals, sinó a la necessitat que Espanya tingués indústria en algun lloc i, "com totes les zones de la nostra latitud, el nord d'un Estat és el que atrau l'activitat industrial". Els autors no citaven Vicens i sí el seu deixeble Jordi Nadal, per bé que sols per retreure-li que "l'assimilació cultural [dels immigrants], que era considerada com la premissa necessària i suficient perquè hi hagués integració, Nadal la substitueix, al nostre entendre de forma un xic mecanicista, per l'assimilació econòmica"²².

¹⁹. Núm. 810, 14.02.1953; recollit a *Obra dispersa*, Vicens-Vives, Barcelona, 1967, vol II, p. 204.

²⁰. VILA, Marc-Aureli: *Les migracions i Catalunya*, El Llamp, Barcelona, 1984, p.96.

²¹. LLUCH, Ernest, i GIRAL, Eugeni: "La població catalana", dins Alfred SAUVY; *La població*; Edicions 62, Barcelona, 1964, p.156.

²² *Ibidem*, pp.202-203. En canvi, ells enfocaven la qüestió des de la perspectiva nacional-cultural (i idiomàtica) clàssica: "si, per una banda, el ritme immigratori no cessa de créixer, per una altra, el difícil

L'any següent va aparèixer *Població i societat a l'àrea catalana*, de Joaquim Maluquer i Sostres. La seva peculiaritat principal va raure a utilitzar també, i de forma encara més ahistòrica, els Països Catalans com a unitat de treball. No sols s'abastaren els compresos dins d'Espanya, sinó també el departament francès del Pirineus Orientals, part d'una realitat política i demogràfica del tot diversa. Pel que fa a Catalunya, Maluquer va mantenir el mateix *odi et amo* amb Vandellós que el prologuista del seu llibre, Jordi Nadal, abans i que Anna Cabré després, tot i que en va emetre una versió més aviat amable. Maluquer també situà la immigració en el centre mateix de la demografia catalana contemporània, però en féu una valoració netament positiva

En l'aspecte demogràfic, l'entrada dels immigrants produeix modificacions quantitatives i qualitatives en la població autòctona. Les primeres es refereixen a l'augment del nombre d'habitants, que permeten atènyer als Països Catalans els majors increments de població peninsulars, malgrat ocupar els darrers llocs quant a la taxa de natalitat que presenten (...).

Des d'un punt de vista qualitatiu, el fenomen més important és el rejuveniment de la població, que s'obté gràcies a la composició per edats de la població immigrada.

Fins i tot, va compartir la intuïció heterodoxa de l'autor de *Catalunya, poble decadent*, que Barcelona i Catalunya no són realitats oposades i que la segona ha estat més aviat conseqüència que no pas causa de la primera:

és tot l'àmbit econòmic espanyol el que recolza la concentració industrial del Barcelonès, per la qual cosa s'esvaeix la presumpció que existeixi una hipertròfia d'ordre econòmic (...).

Però també es cert que la capital ha potenciat el Principat en el terreny cultural i polític. La Renaixença del segle passat si no hagués trobat el ressò de Barcelona, amb l'estímul intel·lectual i les possibilitats financeres que gairebé només pot oferir una gran ciutat, és probable que hauria derivat cap a un felibrisme inoperant o bé hauria mancat de la força suficient per informar tots els aspectes i tots els sectors de la cultura²³.

Dues dècades més tard, Josep Termes resseguiria amb detall a *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català* l'evolució ideològica i científica que he comprimit a l'apartat previ, abans de fer una actualització del consabut tema en clau de conversió paulina al nacionalisme. Termes hi saltava per sobre dels moviments de població camp-ciutat a la Catalunya de la primera industrialització i dels fluxos migratoris procedents de València i Aragó per aterrar en les dècades dels 20 i els trenta del segle XX, on, segons ell, era el nus de la qüestió. Només aleshores la proporció dels que anomenava "no-catalans [s'entén que idiomàtics i genètics] residents a Catalunya" havia assolit nivells significatius, del 14% i el 20%, i havia començat a produir problemes. De forma sorprenent per algú a qui es coneixia sobretot pel seus estudis sobre la organització de la classe obrera espanyola i catalana a mitjan XIX,

---

desenvolupament de la nostra cultura fa que el futur presenti uns tints pessimistes" (p. 188)

²³. *Població i societat a l'àrea catalana*, pp.143 i 74-75. VANDELLÓS havia escrit que "el nostre poble li ve petit a Barcelona, la qual constitueix la capital d'un nucli demogràfic molt més ample, actuant no sols com a centre d'atracció dels immigrants de tot el Llevant i d'Aragó, sinó exercint una capitalitat econòmica i disputant-se amb Madrid la direcció d'Espanya" (*Catalunya, poble decadent*, p.129; en el mateix sentit *La immigració a Catalunya*, p.40).

afirmava que llavors s'havia viscut a una mena de paradís de concòrdia nacional sense “problemes rellevants d'integració”²⁴. Com d'habitud, l'autor no es referia al passat remot, sinó al present i a un futur ple d'incerteses nacionals, en bona part degudes a la feblesa intel·lectual d'una esquerra als rengles de la qual havia format i que ara abandonava amb estrèpit²⁵.

L'erudició positivista

Vicens va citar al cos de text d'*Industrials...* la tesi doctoral de Josep Iglésies i Fort, a qui va qualificar d'“eminent conreador de la demografia catalana”²⁶. Aquí se li ha reservat un epígraf pels anys que va viure (va néixer el 1902, vuit anys abans que Vicens, i moriria el 1986) i pel volum de la seva aportació quantitativa, no per cap originalitat absoluta. Ernest Lluch i Eugeni Giral el titllaren de mer epígon del nacional-biologisme de Vandellós, del que no obstant el separa l'enfocament geogràfic i l'afany erudit²⁷.

Tot i que havia estat secretari de la comissió que va traçar la divisió comarcal de 1936, les obres d'Iglésies sobre demografia històrica del segle XIX daten de la dècada de 1960. Llavors recuperaria algunes fonts imprescindibles per a l'estudi de la població catalana del vuit-cents i les posaria a l'abast de la comunitat científica. Quant al que aquí es tracta, cal destacar les seves edicions del *Cens del comte de Floridablanca 1787 (Part de Catalunya)* (molt abans de les taules publicades per l'INE) i de diversos recomptes publicats a l'època a “Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX”²⁸.

Les seves idees sobre la matèria les havia exposades el 1961 a la memòria d'ingrés a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona: “El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años”. Després de definir-hi el tram 1857-1950 com “uno de los períodos más interesantes de la historia demográfica de Cataluña, tal vez el más trascendental desde los tiempos de la Reconquista”, hi repetia la coneguda –i avui sabem que falsa– relació causal entre baixa de natalitat i immigració que havia enunciat Vandellós. Iglésies precisà la cronologia d'aquesta última en repetir el punt d'inflexió de 1877-1887 i afegir les obres hidràuliques al Pirineu al llistat de

²⁴ TERMES, Josep; *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, pp.129 i 138.

²⁵. “Les aportacions programàtiques del PSUC han coincidit sempre amb la tesi de la necessària nacionalització de Catalunya, han demanat sempre la integració dels immigrants, i han evitat acuradament que els seus quadres caiguessin en la temptació neolerrouista. L'existència, en el seu si, d'un sector d'intel·lectuals catalans prestigiosos (F. Vallverdú, J. Fontana, I. Riera, R. Ribó, J. Solé Tura, etc) ha afavorit aquesta imatge integradora i ha donat a l'exterior del partit una visió d'un PSUC nacional. Però aquest partit no ha estudiat a fons el tema de la immigració, ha aportat molt poca cosa sobre fets concrets, ni sobre l'existència de conflictes d'adaptació. Els seus testimonis pequen, podríem dir, d'oficialisme i panglossianisme. En canvi, la major part dels retòrics del marxisme, del marxisme-leninisme, i dels diversos radicalismes marxians, han practicat una extensa verborrea doctrinal sobre el tema, que no l'estudi concret d'aquest” (*Ibidem*, pp.188-189).

²⁶. *Industrials i polítics*, p.22.

²⁷. “Al voltant del nom de Josep Iglésies agrupem tots aquells autors que segueixen mantenint posicions d'avantguerra (...). Nissaga, llinatge i altres termes semblants i interpretacions com aquella segons la qual els immigrants [*sic*] s'encomanen la preocupació de no tenir fills, són utilitzats per Iglésies en la *Geografia de Catalunya*, on presenta, per altra banda, un material remarcable” LLUCH, Ernest, y GIRAL, Eugeni; “La població catalana”, dins Alfred SAUVY: *La població*, Edicions 62, Barcelona, 1964, p.201.

²⁸. 2 vols. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana, 1969-1970, i *Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol, XXXVIII, 14 (1967).

factors d'atracció a començaments del segle XX²⁹.

El gruix de l'assaig, però, es dedica a una anàlisi geogràfica basada en les inevitables comarques de 1936. Atès el paper que va fer en el disseny d'aquesta xarxa territorial, és lògic que Iglésies s'hi agafés i afirmés que era la més adient per a retre comptes de l'evolució demogràfica de la Catalunya contemporània, però Vicens i altres que l'empraren van capgirar l'ordre causal en adherir-se a aquest ús vindicatiu. Fou la divisió administrativa en partits de 1834, origen no confessat de la de 1936, la que va definir i fer créixer els centres d'aquestes comarques pretesament naturals.

Tot agrupant-les en dos blocs, Iglésies distingia dues Catalunyes segons la densitat de població: la litoral i prelitoral (més de 50 habs./Km²) i la nord-occidental (menys de 25), amb una franja intermèdia de transició. Ve a ser la mateixa divisió mar/muntanya (o de mariner i muntanyenc) que dibuixà Vicens, amb qui Iglésies també coincidí a assenyalar la macrocefàlia barcelonina que s'hi superposava. Aquest tret “se insinuó ya en el primer cuarto del siglo XIX, se definió claramente en el primer cuarto del siglo XX, y después ha ido acentuándose a un ritmo acelerado, hasta que la capital ha alcanzado el 40 por ciento de la población de Cataluña”³⁰.

Tanmateix, el geògraf reusenc no va correspondre l'elogi de Vicens citant-lo, ni tan sols un cop mort, i sens dubte per les pugnes de bandositats tan corrents al ram. En aquest cas, l'autor d'*Industrials i polítics* no havia estat gens estimat pels militants del catalanisme polític represaliats o exclosos de la Universitat durant el primer franquisme i que s'aixoplugaren a l'Institut d'Estudis Catalans i altres seus culturals paraoficials. Entre elles hi havia la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona on ingressava – com és ben comprensible, amb un discurs en castellà– Iglésies, aleshores president de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'IEC.

Mestres i deixebles

S'ha dit infinitat de vegades que el millor llegat de Vicens han estat els seus deixebles, la qual cosa no implica afirmar que l'hagin seguit servilment i que s'hagin consagrat a polir i completar l'obra del mestre. Això sembla haver succeït quant a la demografia històrica, ja que els fills i néts acadèmics de Vicens no han estat gens fidels a les seves idees sobre el particular. Afortunadament.

La demografia històrica catalana i espanyola que avui coneixem i ensenyem es basa en les obres d'un dels deixebles predilectes de Vicens, Jordi Nadal i Oller. El seu manual *La población española* manté molta de la seva vigència, i no sols perquè hagi estat corregit i reeditat en diverses ocasions³¹. Quant al que aquí es tracta, la part dedicada a “La població” que va escriure per a la *Història de Catalunya* dirigida per Joaquim Nadal i Philippe Wolff és encara, a judici de qui escriu, la millor síntesi sobre la demografia històrica de l'antic Principat. A la segona part, Jordi Nadal registra els canvis principals des del segle XVIII, quan s'hi gaudia d'una elevada fecunditat, una edat mitjana de matrimoni baixa i l'esperança de vida més alta d'Espanya, fins a l'arrencada del segle XX, quan la taxa de creixement vegetatiu experimentà la coneguda

²⁹. IGLÉSIES FORT, Josep; *El movimiento demográfico en Catalunya durante los últimos cien años*, Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Barcelona, 1961, pp.347, 319, 344 i 321.

³⁰. *Ibidem*, pp.323 i 338.

³¹. Barcelona, Ariel, dd. ee. des de la de 1966.

davallada, se situà per sota de la mitjana espanyola i posà de manifest l'utilitat de la immigració. Entremig, els episodis de sobremortalitat com les guerres exteriors i civils del primer terç del XIX, les epidèmies recurrents del tram central de la centúria i les dures condicions de vida de les noves àrees industrials no privaren de seguir-hi “una marxa satisfactòria (augment mitjà anual pròxim a l'1%)”, reforçada per iniciatives mèdiques i filantròpiques sovint oblidades³².

Tanmateix, aquestes obres de Nadal no deuen pràcticament res a Vicens i, de fet, hi trenquen. Amb tots els respectes, però hi trenquen. Si més no, ho han de fer perquè parteixen d'un estudi directe i minucios de les fonts que el mestre no havia pogut abordar i perquè incorporen treballs posteriors a la seva mort, com per exemple els d'Iglésies.

La ruptura principal és, però, ideològica. Quan Nadal va recordar pocs anys després de la mort de Vicens que les recerques que ell havia promogut “han servit per a inculcar la realitat permanent del mestissatge” no deia que el seu mentor hi cregués del tot. Nadal sí que hi creia, i pel que se sap, hi creu. Tan aviat com el 1965 es pronuncià de forma inequívoca en favor d'una veritable integració, econòmica i social dels immigrants.

*El concepte de “raça” és encara menys aplicable a Catalunya que a d'altres llocs. A priori, la immigració de meridionals no pot esverar ningú. L'única inquietud legítima l'ha de causar la virtualitat d'una autèntica assimilació la qual, abans que cultural, ha d'ésser social i econòmica. Això vol dir que els esforços integracionistes depenen menys dels poders públics que de les actituds col·lectives. El daltabaix de la guerra civil haurà servit, almenys, per a fer comprendre que la veritable regió catalana, l'única viable, és la d'en [Rafael] Campalans i no la del doctor Puig [i Sais]*³³

Ja s'ha vist que la postura va ser objecte de reprovacions immediates. Dues dècades després es repetiren en boca de Josep Termes, per a qui l'optimisme de Nadal

*és remarcable. El panegíric que féu de R. Campalans, i la utilització de Vicens Vives per a demostrar que Catalunya era un país de mestissatge (així com l'ús de la definició que féu Stalin sobre la nació, encara que sense citar-ne l'autor), ens mostra un Nadal progressista, en el signe del temps. Però, la magnitud de la immigració i l'inevitable espectre de l'anorreament possible de Catalunya em fan pensar en un Nadal actual més matisat, encara que potser no tan pessimista com Vandellós*³⁴.

Termes s'errava. Nadal s'havia tornat a pronunciar poc abans i amb total claredat en contra del discurs pujolià que en poc temps esdevindria hegemònic:

³². NADAL i OLLER, Jordi; “La població”, a NADAL i FARRERAS, Joaquim, i WOLFF, Philippe; *Història de Catalunya*, Oikos-tau, Barcelona, 1983, pp.80-82. NADAL s'havia referit a la campanya de vacunació contra la verola duta a terme per la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona a principis del XIX i a la tasca dels higienistes dels decenniis posteriors diversos cops de des del “Pròleg” a MALUQUER: *Població i societat a l'àrea catalana*, de 1965.

³³ Del “Pròleg” a MALUQUER: *Població i societat a l'àrea catalana*, p.35.

³⁴. TERMES, Josep; *La immigració a Catalunya*, p.168.

l'expressió, tan en boga actualment que sosté la catalanitat de "tots els qui viuen i treballen a Catalunya" "i manifesten llur voluntat d'ésser catalans" (afegeixen d'altres) no és més que una cortina de fum, destinada a ocultar la dura realitat. Al Principat cohabitaven avui dues comunitats distintes, en massa punts antagòniques. Fer-ne una de sola ha d'ésser l'objectiu prioritari de l'auto-govern renaixent³⁵.

Més encara, Nadal atacà de front les bases del racisme demogràfic fixat els anys trenta i el seu profeta Josep Anton Vandellós, de qui no obstant sempre ha reconegut la vàlua científica³⁶. Tot i que n'havia sovintejat les crítiques des d'antic, va ser el 1985 i en ocasió memorable quan va fer-li el cop definitiu. Convidat a l'acte inaugural del Centre d'Estudis Demogràfics que s'allotja a la Universitat Autònoma de Barcelona i es fundà per voluntat del president Pujol –que hi assistí–, Nadal va proclamar-hi un cop més que el rei era nu. A la seva intervenció va parlar de Vandellós, de qui va informar que, a més de fundador de la demografia catalana contemporània, era el corresponsal català del demògraf de capçalera del feixisme italià, Corrado Gini, i que el títol del seu best-seller *Catalunya poble decadent*, no versionava per pur atzar el de l'obra de l'assagista filonazi Oswald Spengler: *La decadència d'Occident*.

Josep Anton Vandellós és el Gini català. Des del curs 1924/1925, en què una beca de l'Ajuntament de Barcelona li ha permès una estada al Laboratori de Statistica de la Universitat de Pàdua, fins a la guerra civil, el figuerenc ha girat sempre dins l'òrbita intel·lectual giniana (...).

Gini ha conferit contingut polític a la teoria cíclica de la població a suggeriment de Mussolini. El Duce deu la descoberta de la precarietat de la demografia italiana a Korherr. Korherr es presenta ell mateix com un mer epígon de Spengler. Per concloure, deixeu-me saltar d'un extrem a l'altre de la cadena i reiterar que Catalunya, poble decadent em sembla fill, o fillastre almenys, de La decadència d'Occident

37

Per si fos poc, el discurs de Nadal es va incloure com a pròleg de la reedició del llibre de Vandellós en el seu cinquantenari que va patrocinar el CED³⁷.

Tot seguint la cadena, Nadal ha tingut els seus deixebles, que han emprès la tasca de reemplaçar el paradigma de la Catalunya decadent amb més evidències quantitatives i noves anàlisis. Entre ells destaca Anna Cabré, primera directora del Centre d'Estudis Demogràfics, que va narrar la seva partida amb Vandellós –amb resultat de taules– a *El sistema català de reproducció* (1999, basat en la tesi doctoral de 1989). Les conclusions avançades a la introducció es podrien jutjar com un ajustament de comptes amb Vandellós, més que no pas com un desmentit.

- La immigració ha estat part integrant i principal del modern sistema català de reproducció.

³⁵. NADAL, Jordi; "La Població", p.93.

³⁶ "Llibre de masses, la petita gran obra d'en Vandellós ha quedat com un pamflet, quan en veritat, és quelcom de molt més important: el primer estudi desapassionat, no solament de les dades contemporànies (com havia fet Tallada), sinó també de l'evolució precedent. Les seves planes són, per a l'època, un model d'integració de dues ciències humanes igualment importants: la Demografia i l'Economia" (del "Pròleg" a MALUQUER: *Població i societat a l'àrea catalana*, p.34).

³⁷. I que és d'on prové la cita anterior, pp.20-22.

- *La immigració a Catalunya és un fenomen endogen, és a dir, generat més per l'atracció de les zones d'arribada que per l'expulsió de les zones de sortida (...).*
- *El moviment d'immigració extracatalana no és més que la continuació, més enllà de l'Ebre, de l'èxode rural català coetani de la davallada de la fecunditat.*
- *Ambdós fenòmens tenen orígens comuns, que cal cercar en els processos d'industrialització i de creixement de la ciutat de Barcelona, en la complexitat del sistema de transmissió patrimonial tradicional a Catalunya i en la seva entrada en crisi (...).*
- *Aquest "sistema" no va ser mai amenaçat per la feble fecunditat, que en formava part, però sí que ha estat profundament alterat per l'onada immigratòria (acompanyada de forta fecunditat) dels anys seixanta*³⁸

Per la seva part, Roser Nicolau va dedicar el gruix de les planes que li van correspondre a la *Història econòmica de la Catalunya contemporània* a traçar una geografia comarcal retrospectiva que descartava les dualitats litoral/interior de Vicens i també d'Iglésies. A continuació i dins de la mateixa obra col·lectiva, Jaime Benavente va enderrocar una base del discurs tradicional en desmentir que la baixada de natalitat-fecunditat fos deguda a una pretesa sublimitat moral del país que el diferenciaria de les terres més enllà de l'Ebre ("les mares catalanes que tenen pocs fills els poden cuidar millor i conservar-los")³⁹. En realitat, la minva de la fecunditat precedí a la baixa d'una taxa de mortalitat que sempre i en totes les franges d'edat es va mantenir als elevats nivells de la resta d'Espanya fins a la segona meitat del segle XIX⁴⁰.

Una agenda de recerca pendent

S'ha de notar que aquestes darreres aportacions tenen ja vint anys i que no han aconseguit de desplaçar la visió tradicional, tal vegada perquè no n'han fornit una explicació alternativa de conjunt. Al seu torn, no se'n podrà disposar d'una mentre no es portin a terme algunes recerques repetidament ajornades.

38

Entre altres coses, cal omplir el buit documental de la primera meitat del XIX, tapar allò que Anna Cabré denomina el "forat negre de les estadístiques demogràfiques" després del cens de Floridablanca de 1787 amb un estudi sistemàtic de localitats com el de 84 d'elles que Benavente va fer segons el model de Jordi Nadal i Armand Sáez a Sant Joan de Palamós⁴¹. És una de les poques formes que tenim de constatar i registrar l'alta mortalitat, sobretot infantil i juvenil, a la Catalunya del primer Vuit-cents, un fenomen "tan poc observat i comentat per autors que, com Vandellós, lamentaven el feble

³⁸ CABRÉ, Anna; *El sistema català de reproducció*, pp.29-30. L'autora atenuava l'últim punt més endavant tot indicant que la fecunditat diferencial dels immigrants aviat desapareix aviat (pp.84-85). MALUQUER I SOSTRES ja ho havia advertit a *Població i societat a l'àrea catalana* (p. 91). CABRÉ, Anna; *El sistema català de reproducció*, pp.29-30. L'autora atenuava l'últim punt més endavant tot indicant que la fecunditat diferencial dels immigrants aviat desapareix aviat (pp.84-85). MALUQUER I SOSTRES ja ho havia advertit a *Població i societat a l'àrea catalana* (p. 91).

³⁹ VANDELLÓS, Josep Antón; *Catalunya, poble decadent*, p.73.

⁴⁰ "Les dades de què disposem indiquen que hi va haver una minva sobtada en la mortalitat durant la segona meitat del segle XIX, quan el procés de la minva de la fecunditat ja estava en marxa, la qual cosa suggereix que les millores en la mortalitat no procedeixen de la minva de la fecunditat" ("La minva de la fecunditat a Catalunya", a NADAL i OLLER, Jordi; MALUQUER de MOTES, Jordi, y SUDRIÀ i TRIAY, Carles (dirs.); *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 2, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989, pp.116 i 70.

⁴¹ Parlo de "La fécondité à Saint Joan de Palamós (Catalogne) de 1700 à 1859", *Annales de Démographie Historique*, 1972.

creixement vegetatiu de Catalunya, tot culpant-ne exclusivament el factor natalitat”⁴². De pas, no sobriaria que miréssim de detectar els canvis vitals que hi van succeir a partir d’indicadors indirectes, com ha començat a fer José Miguel Martínez Carrión amb l’estatura dels reclutes, murcians primer i espanyols després⁴³.

Després de tant parlar d’immigració a Catalunya, l’emigració des de Catalunya, especialment cap a Amèrica, durant el segle XIX i principis del XX és encara un camp molt poc conreat. Vicens ja va cridar l’atenció sobre la “vera riuada de catalans cap al Nou Món [a les últimes dècades del segle], on feren florir diverses colònies a Cuba, Mèxic, Montevideo, Buenos Aires i Santiago de Xile” i sobre la manca de les dades més elementals al respecte. A Marc Aureli Vila, el fenomen se li va imposar com a evidència al seu llarg exili en terres americanes, i fins i tot en va fer alguna estimació al respecte per a finals de la centúria⁴⁴.

Les relacions entre salaris, ocupació, preus i moviment natural de la població tampoc no s’han esbrinat, però sobretot s’han d’establir encara els lligams entre evolució demogràfica, establiment del ple capitalisme i revolució liberal-burguesa a Catalunya. Si l’enigma demogràfic francès, que tant s’ha resistit a les anàlisis especialitzades, s’ha començat a resoldre obrint la perspectiva i relacionant-lo amb les transformacions esdevingudes arran de la Revolució, la suposada excepcionalitat del cas català podria esvair-se sota aquesta llum... sempre que s’accepti que aquí també va tenir lloc una veritable revolució⁴⁵.

De tota forma, un programa de recerca d’aquest abast no podrà donar fruits, i ni tan sols es podrà emprendre, si les ciències humanes i socials no enderroquen algunes de les *fortaleses disciplinars* que han bastit les últimes dècades⁴⁶. Aquesta voluntat de mutu enriquiment entre disciplines era una de les virtuts principals de Jaume Vicens Vives, i alhora potser el motiu més poderós per haver-lo recordat el cinquantenari de la seva mort. Poc mesos abans no li sobrevingués, encara pensava que

el fenómeno más importante del siglo XIX es el fabuloso aumento de la población de Europa y del mundo. Gracias a los progresos de la medicina y de la higiene (vacunación), al desarrollo de la agricultura, la industria y el transporte, la especie humana ocupa y domina la Tierra, desde las regiones

⁴². CABRÉ, Anna; *El sistema català de reproducció*, p.36. A banda de sotmetre les dades a anàlisis i lectures tan acurats com els que han fet Fausto DOPICO i David-Sven REHER a *El declive de la mortalidad en España, 1860-1930*, Madrid, Asociación de Demografía Histórica, 1998, sobretot, pp.25-30.

⁴³ “Estatura, salud y bienestar en las primeras etapas del crecimiento económico español. Una perspectiva comparada de los niveles de vida”, dins *Documentos de trabajo de la Asociación de Historia Económica*, núm. 102, 2001. Es tracta d’una primera temptativa d’estendre a Espanya una metodologia que va patentar Emmanuel LE ROY LADURIE a *Le territoire de l'historien* (Paris, Gallimard, 1973) i que després s’ha aplicat amb èxit als Estats Units, el Regne, Unit, Suècia, Baviera, Àustria-Hongria i els Països Baixos.

⁴⁴. Al voltant d’unes 100.000 persones els disset anys següents a la crisi de la fil·loxera de 1882-1892 (*Les migracions i Catalunya*, p.63).

⁴⁵. La qual cosa, de pas, simplificaria prou la complicada hipòtesi d’Anna CABRÉ: “un procés de tipus anglès, alimentant un creixement important de la població generador de conflictes i desequilibris que queden per estudiar, hauria pogut actuar com a detonant de la baixa de la fecunditat, fins i tot en absència d’una davallada sensible de la mortalitat, aspecte en el qual el cas català es diferencia notablement de l’anglès” (*El sistema català de reproducció*, pp.117-118).

⁴⁶. La metàfora és de Josefina GÓMEZ MENDOZA: “Geografía e Historia. encuentros y desencuentros en Francia y en España a lo largo del siglo XX”, a COHEN AMSELEM, Arón, i GARCÍA PEINADO SANTAELLA, Rafael (eds.): *Historia, historiografía y ciencias sociales*, Universidad de Granada, Granada, 2007, p.147.

polares a las tropicales. Nada se opone a su paso. De este modo culmina el proceso de expansión de la raza humana que inició el hombre prehistórico en los albores del Cuaternario.

Gracias a este desarrollo de la población fue posible el crecimiento de las ciudades modernas, el establecimiento de la industria, la formación de legiones de universitarios, científicos y técnicos, la expansión de la cultura y de la vida de Europa en América y otros continentes. Pero este desarrollo planteó un problema no menos importante: el social, provocado por la necesidad de hallar el sistema de incorporar todos los hombres al disfrute de los bienes materiales y espirituales de la vida civilizada⁴⁷.

---

⁴⁷. VICENS VIVES, Jaume; *Cives. Historia universal y de España*, Teide, Barcelona, 1960, p.259.

